

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Кривенко Ю. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Актуальність. В період реформування національної системи законодавства з врахуванням досвіду європейських країн, питання становлення та розвитку Церкви та релігійних організацій як суб'єктів права та визначення їх цивільно-правового статусу є доволі актуальним. Особливо актуальним виявляється це питання в порівнянні з положенням Церкви та релігійних організацій в Римі, так як саме в Римі вони з'явилися вперше як суб'єкти права, та набули ознак юридичної особи.

Ступінь дослідження теми. Мета дослідження. Слід зазначити, що питання існування та формування юридичних осіб у Римі неодноразово були предметом дослідження, а питання визначення цивільно-правового релігійних організацій не отримало належного аналізу. Врахування вказаних факторів свідчить на користь визначення цивільно-правового статусу релігійних організацій, та визначає мету статті.

На думку багатьох вчених, суб'єктами приватного права у Римі разом з фізичними особами були особи юридичні.

Визначення поняття юридичних осіб, часто відносять до числа найважливіших досягнень римського приватного права необґрунтовано. Слід відзначити, що в романістиці й досі немає єдиної думки відносно існування юридичних осіб у римському праві. Так, італійський професор Пьєренджело Каталано взагалі не визнає юридичну особу суб'єктом правовідносин за римським правом. [1, с. 59]

Першою та найбільш виразною ідеєю юридичної особи, було визначення правового положення, яке склалося при сприянні претора для муніципій (міських общин), яким римська держава, включаючи їх до свого складу та наділяючи їх мешканців римським громадянством, надавало самоуправління і господарську самостійність [2, с. 346]. Правовим вираженням цієї господарської самостійності являлося підпорядкування в

майнових відносинах приватному праву: претор визнавав за муніципіями право позивати та відповідати в суді через особливих представників, *actors*, які призначалися для кожної справи декретом муніципальної ради [3, с. 233, с. 346].

Ідея юридичної особи як суб'єкта права належить римським юристам, хоча це поняття древні римляни не використовували. Але саме в римському праві була обґрунтована і розвинута теза про необхідність розширення кола суб'єктів цивільних правовідносин за рахунок особливих організацій, спілок, об'єднань, які створювалися громадянами – особами фізичними [4, с.81-89]. В Законах XII таблиць згадується про правосуб'єктність колегій (у 111.27) Законами XII таблиць надано членам колегій (співтовариств) право укладати між собою будь-які угоди, тільки б вони не порушували постанови, відносно дотримання суспільного порядку. Також у відповідності до (12.4) Законами XII таблиць було заборонено жертвувати храмові ту річ, яка є предметом судової справи, що є свідченням того, що храмам притаманні риси правосуб'єктності [5, с. 70, 72, с. 54, с. 168, с. 111].

Г. Ф. Дормідонтов писав, що «...цього роду особи не мають фізичного існування, а є створіннями об'єктивного права, які існують лише в уяві, в понятті, то їх називають особами юридичними». Він не погоджується з тим, що «юридична особа – це все те, що не являючись людиною, визнано з боку об'єктивного права в якості суб'єкта прав та обов'язків.» А наголошує на тому, що «юридична особа є суб'єкт права, який не має тілесної індивідуальності і яке існує лише в праві, яке використовує в даному випадку вимисел, фікції.» Він також стверджує, що «римське право не мало для осіб цього роду особливої технічної назви і допускало їх визначаючи відомими термінами лише окремі види їх: *universitas, collegium, pium corpus*» [6, с. 66].

В. Ельяшевич в свою чергу стверджував, що «для римських юристів муніципії це не абстрактна

єдність, а жива сукупність живих людей... в їх уяві – це *muni-cipes*»;)» в юридичному розумінні римлян община завжди виступає як сукупність осіб, її складових» [7, с. 258, 260].

На думку Ю. К. Толстого, «виникнення інституту юридичної особи як соціального феномена було обумовлене такими ж причинами, як і виникнення та еволюція права: ускладненням соціальної організації суспільства, розвитком економічних відносин та ін. На певному етапі суспільного розвитку правове регулювання відносин за участю лише одних фізичних осіб, як суб'єктів приватного права виявилось недостатнім для економічного обігу. Так, уже у II-I ст. до н. е. юристами римської республіки дискутувалася ідея існування організацій (союзів), що володіли нероздільним, відокремленим майном, виступали в цивільному обігу від власного імені. При цьому їх існування, в принципі, не залежало від змін у складі їх учасників» [8, с. 122].

Для визначення юридичних осіб римські юристи використовували вираз «*personae vice fungit*» або «*privatorum loco haberi*», тобто те, що не є природною людиною та функціонує в цивільному житті замість такої особи. [9, с. 29]. В Законах XII таблиць згадуються різноманітні приватні корпорації, які могли бути власниками визначеного майна. З часом кількість таких корпорацій збільшилась. Однак для широкого розвитку такої правової структури в Римі ще не було належних соціально-економічних умов [10, с. 112, с. 234].

На думку Д. В. Дождьова «Суб'єктами правового спілкування може бути не тільки фізична особа, окрема людина, а й об'єднання осіб, які виступають в обігові як єдине ціле, якісно відмінне від сукупності суб'єктів. Такими соціальними одиницями, наділеними правами приватних осіб, в римському праві вважаються професійні та релігійні союзи, місцеві цивільні общини, які знаходяться на самоуправлінні, державна казна» [11, с. 297].

Юридичні особи, в свою чергу, поділяються на юридичні особи публічного і приватного права. Г. Дербург писав, що «особое положение занимают юридические лица с публичным характером, т. е. государство и связанные с ним организация с самостоятельной личностью, каковы например, православная Церковь в России, католическая и евангелистская Церковь в различных государствах с их организациями. Остальные юридические лица есть суть частные» [12, с. 159].

В сучасному уявленні юридичні особи існують і функціонують переважно в сфері приватного права. В римському ж праві до приватного права відносилася лише *persona* (приватна фізична особа), а різноманітні колегії, корпорації і т. д. відносилися

не до *jus privatorum*, а до *jus publicum*. т. т. до сфери публічного права [13, с. 2].

Приватні юридичні особи встановлюються з волевиявлення приватних осіб, які набували вираження в юридичних угодах, договорах, в заповіті, в акті дарування. Воля приватних осіб може мати цілі економічні або ж на цілі суспільні і мати на меті доброчинність, народну просвіту, народне здоров'я [14, с. 120].

Саме римське право заклало основні ознаки та риси подібних суб'єктів, а саме наявність самостійного відокремленого майна, яке відокремлене від майна учасників корпорації, виступ від свого імені і самостійну відповідальність, яка не пов'язана з відповідальністю учасників. Сам учасник розглядався в двох аспектах:

- по-перше, як учасник цивільного обігу, який може виступати як контрагент корпорації в цілому;
- по-друге, як безпосередньо член (учасник) корпорації, наділений у відношенні до неї певними правами і обов'язками.

Рисами юридичної особи приватного права були наділені такі союзи, як:

- *Sodalitates* або *sodalicia* створювалися на підставі родового культу. Члени таких братств не мали змоги пред'явити один одному кримінальне обвинувачення. У зв'язку з послабленням релігійних традицій *sodalicia* надалі перетворилися в політичні та суспільні союзи, які переслідували ганебну мету:

- *collegia cultorum*, які слід відрізнити від *collegia sacerdotum* (державних жреців, які не створювали самостійних союзів). *Collegia cultorum* виникали за ініціативою як держави, так і приватних осіб для обслуговування храмів божеств, культ яких не визнавався державним [15, с. 113].

Релігійні колегії (корпорації) з'явилися в Стародавньому Римі задовго до появи християнства, їх умовно можна розділити на публічні колегії жерців та безпосередньо релігійні колегії, а також церковні інститути християнського періоду [16, с. 86]. У першоджерелах зустрічаються посилення на релігійні колегії та церковні установи. На відміну від інших приватних корпорацій ці особи створювалися з певними релігійними цілями. У свою чергу, серед релігійних колегій розрізняли колегії жерців та інші колегії. При цьому колегії діяли на підставі внутрішніх статутів та правил.

В одних випадках це були колегії жреців, які охороняли будь – якого бога (богиню), в інших корпорації складали самі римські громадяни (як правило такі корпорації діяли епізодично для відправлення деяких обрядів та церемоній);

- крім того допускалось створення релігійних корпорацій, які склалися з перегринів (інозем-

визначити, як існували ранньохристиянські общини. Для них було характерна як спільність майна, так і добродійна діяльність. Общини були тісно пов'язані одна з одною, окремі представники їх знаходилися в переписці між собою, направляли один до одного посланців; апостоли та проповідники переходили з одного міста до іншого, налагоджуючи зв'язок між членами різноманітних християнських груп [26, с. 483, с. 109, с. 34].

З середини II ст. складається відокремлений від маси віруючих церковний апарат, тобто створюється організація, яка має власну структурну побудову та ієрархію управління.

В розвитку організації християн зазвичай розмежовують два етапи: «апостольська церква» і «єпископальна церква», яка прийшла їй на зміну [27, с. 111].

У системі імператорського законодавства норми, що визначають правовий статус Церкви, є основними. Пояснюються це тим (попри появу християнства у вказаний період) цивільно-правовий статус Церкви не було визначено.

З розповсюдженням християнської релігії та визнанням її як державної створена була основа для виникнення самостійних церковних організацій. Насамперед були наділені цивільною правоздатністю церковні установи –ecclesiae: окремі Церкви мають право набувати майно й отримувати за заповітом, бути кредиторами, виступати відповідачем або позивачем у суді і т. д., крім цього вони наділені різноманітними привілеями [28, с. 87, с. 168, с. 57-60].

За законодавством імператора Юстиніана, крім єпископської Церкви, яка спочатку була єдиним церковним інститутом, наділений правами юридичного суб'єкта особі єпископа, до юридичних осіб відносяться: церкви взагалі, монастирі та інші богоугодні заклади [29, с. 212]. Але в будь-якому разі зазначені заклади були представлені їхніми керівниками (адміністраторами). Єпископи користувалися авторитетом відносно традицій та історії. Завдячуючи пожертвам від своїх членів у вигляді «десятини», а також щирим пожертвам, Церква володіла досить значною кількістю майна, яким управляли єпископи, кожен в своїй єпархії. Тривалий час це майно було лише рухомим з часом Церква стала власником нерухомого майна [30, с. 398].

Першим едиктом, що був кроком на шляху інститування правового статусу християнської Церкви був едикт Галерія 311 р., яким припинялося будь-яке переслідування християн, він поклав початок легалізації християнської Церкви, конститування її цивільно-правового статусу.

Інституціональна Церква будувалася на корпоративних підставах. На перших Вселенських соборах були присутні духовні особи, імператор, миряни, які всі разом напружували принципи віровчення. Майно також збирали всі разом: перші християнські общини жили в складчину – учасники – акціонери вносили свої частки, а право розпоряджатися ними делегували апостолу і диякону, пізніше єпископу, пресвітеру (старійшині) і диякону –своєрідній раді директорів, які стояли на чолі общини і керували розподілом прибутку [31, с. 34].

Основи цивільно-правового статусу Церкви як установи, вперше визначаються у Міланському едикті, котрий закріпив *statys quo*, який склався між християнством і державою, християнством і язичництвом, християнством і іншими конфесійними об'єднаннями. Таким чином у Міланському едикті закріплюється територіальна внутрішня структура християнської Церкви, яка складалася на той час, та зовнішні взаємини християнської Церкви з іншими релігійними та нерелігійними організаціями [32, с. 75-76].

Міланським едиктом 313 року християнська релігія була оголошена державною, нарівні з язичництвом, єпископи отримали права нарівні з сенаторами. Церква була визнана юридичною особою з правом приймати майно за заповітом і звільнена від податків. Закон 321 року не обмежував право робити будь-які внески на розвиток християнської Церкви.

Імператор Костянтин відновлює майнові права Церкви, вимагаючи повернути їй все майно, яке раніше було конфісковане Наказами 319-320 років, також, він звільняє духовенство від податків, законом наказує святкувати недільний день [33, с. 8]. В цей період Церква та її справи в імперії, як товариства, тісно пов'язаного з державним життям, визнавалися державними справами [34, с. 7]. На потреби Церкви з державної казни виділялися значні суми, а священнослужителі отримували державну винагороду. Після смерті священика його власність автоматично переходила в загальну казну, якщо після нього не залишалося сім'ї.

Імператором Костянтином також було введено і інше правило: Церква отримувала майно, яке відчувалося за будь-якої причини, а також власність засуджених, рідні яких померли [35, с. 368-369].

Невдовзі починає розповсюджуватися монашество. Монастир мав функцію економічно самостійної організації, з часом ці «дочірні підприємства» Церкви досягли незвичайного розквіту: вони розпоряджались значними матеріальними кошта-

ми, займалися різноманітними видами діяльності, такими як сільське господарство, освіта [36, с. 33].

З легалізацією Церкви при імператорі Костянтині Великому на неї розповсюджується положення римського права, виділивши релігійні колегії і корпорації взагалі. М. С. Суворов стверджував, що Церква займає двояке положення: з одного боку, римське законодавство підводило релігійні колегії під модель корпорації, що в цілому відповідало характеру та устрою самої Церкви. З іншого боку, імператор Юстиніан наділив правами юридичної особи не тільки єпархії, але й приходи, і монастирі і подібні їм заклади [37, с. 112].

У 380 році християнство в Римі були визнано державною релігією і релігійні установи набули статусу юридичної особи. За церковними установами визнавали право отримувати майно за договором та заповітом, бути кредиторами, виступати у суді. З часом таку правоздатність поширюють на різнома-

нітні приватні (недержавні) благодійні установи – шпитали, притулки та інші, оскільки вони знаходяться під наглядом церкви [38, с. 88].

Висновки. Отже, аналіз досліджених питань дозволяють зробити висновок, що у Стародавньому Римі релігійні організації вперше з'явилися як суб'єкти права, та набули статусу юридичної особи. Колегії жерців були наділені наступними ознаками, а саме: корпоративне влаштування, організаційна та юридична відокремленість від органів влади, власна компетенція, наявність правоздатності. Діяльність колегій носила в основному публічний характер, крім цього існували державні колегії по нагляду за відправленням культу. З прийняттям християнства, Церква була визнана юридичною особою, яка займала двояке становище: з одного боку – це корпорація, з іншого боку – статус юридичної особи отримали не тільки єпархії, але й приходи та монастирі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зубар В. М. Поняття юридичної особи у римському праві /Римське право і сучасність: Тези доповідей міжнародної науково – методичної конференції (19-20 травня 2006 р.) м. Одеса /Одеська національна юридична академія; Хмельницький університет управління та права/ укл. Гончаренко В. О., Еннан Р.Є. – Одеса: Фенікс, – 2006. – С.59
2. Иллюстрированная история религий в 2-х тт., Т.2. – Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1992. – С.346
3. Римское частное право./под ред. Пертерского И. С., Краснокутского В. А., Новицкого И. Б. Розенталя И. С., Флейшица Е. А. – Москва Юриспруденция, – 1999. – С.233; Иллюстрированная история религий в 2-х т., Т.2. – Издательство спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1992. – С.346
4. Яворська О. Поняття і сутність юридичної особи в сучасних умовах /Вісник Львів. Ун-ту серія юридична.2001. Вип.36. С.292; Д. Д. Гримм лекції по догме римського права /Под редакцией и с предисловием В. А. Томсилова. М.: Зерцало, 2003. – С.81-89
5. Хрестоматія по історії Древнього Рима /Под ред. С. Л. Утченко) М., 1962. С.70, 72; Харитонов Е. О. Основы римского частного права. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1999. – С.54; Харитонов Е. О. История частного (гражданского) права Европы. Книга 1. – Одесса: АО БАХВА, 1998. – С.168; Поликарпов В. И. История религии: Лекции и хрестоматия. – М.: Экспертное бюро, гардарика, 1997. – С.111 (С.310)
6. Дормидонтов Г. Ф. Система римского права (Заслуж. проф. Императорского Казанского Университета). Общая часть. – Казань, 1910. – С.66
7. Ельяшевич В. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве, СПб, 1910. – С.258, 260 по кн. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. Всесоюзный институт юридической юстиции. Ученые труды. выпуск 12. Издательство Министерства юстиции СССР 1947- С.258, 260
8. Гражданское право / Под ред. Толстого Ю. К. и Сергеева А. П. – СПб., 1996. – С.122
9. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. – М.: Статут, 2000, – С.29
10. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права.: Учебное пособие для студентов юридических вузов и факультетов. – К.: Вентури, 1994. – С.112; Мировая культура Древний Рим. – М.: Олма-Пресс, 2000. – С. 234
11. Дождьов Д. В. Римское частное право. Учебник для юридических вузов и факультетов /Под общей редакцией академика РАН, профессора В. С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2000. – С.297
12. Дербургъ Генрихъ профессоръ Берлинскаго Университета Пандекты. томъ 1. Общая часть. перевод Г. фонъ Рекенберга под руководствомъ и редакцией П. Соколовскаго. профессора Московскаго Университета. Москва Университетская типография, Страстной бульвар, 1906. –С.159
13. Суворов Н. Об юридических лицах по римскому праву. Ярославль.1892. – С.2
14. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – С.120
15. Хвостов В. М. Система римского права. Учебник. – М.: Издательство «Спарк»1996 –С.113;
16. Харитонов Е. О. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). – Х.: Одиссей , 2000. – С.86
17. Энциклопедия «Исчезнувшие цивилизации -М.: Терра, 1997. – С.345
18. История древнего Рима/ сост. К. В. Паневич/ Полигон АСТ. – Санкт-Петербург. – МСМХСІХ.1998. – С.93; Токарев С. А. Религия в истории народов мира М.1964., – С.426; Зеленков М. Ю. Мировые религии: история и современность: Учебное пособие. – М. Юридический институт МИИТа, 2003. – С.76; Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. Токарев С. А. – М.: Рос. Энциклопедия, – 1994. – С.972
19. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 14
20. Кривенко Ю. В. Виды юридических лиц в римском праве / Римське право і сучасність: Тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції (19-20 травня 2006 р.) м. Одеса /Одеська національна юридична академія; Хмельницький університет управління та права/укл. Гончаренко В. О., Еннан Р.Є. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 66.
21. Сморгчов А. М. Положение жречества в эпоху ранней республики // Древнее право № 1 1996. – М.: Издательство «Спарк» 1996. – С. 313; История государства и права зарубежных стран. Часть 1. Учебник для вузов/под ред. проф. Крашенинковой,

- проф. О. А. Жидкова. — М.: Норма, 1996. — С.77 -87; Религиозные традиции мира в 2- тт. Т.1. /пер. с англ. — М.: Крон-Пресс, 1996. — С.940.
22. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002, — С.16.
 23. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. — М.: Политиздат, 1989. — С.48.
 24. Варьяс М. Ю. Церковное право как корпоративная правовая система: Опыт теоретико-правового исследования//Правоведение. — 1995. — № 6. — С.79; Иннокентий (Павлов), игумен Правовой статус церковной собственности согласно церковной традиции и канонам Русской Православной Церкви //Вопросы экономики 1994.№ 9. С.101.
 25. Дербургъ Генрихъ профессоръ Берлинскаго Университета Пандекты. томъ 1. Общая часть. перевод Г. фонъ Рекенберга под руководствомъ и редакцией П. Соколовскаго. профессора Московскаго Университета. МоскваУниверситетская типография, Страстной бульвар, 1906. — С.164.
 26. Машкин Н. А. История древнего Рима М. Политиздат. — 1956. — С.483; Зубов А. Б. История религий. Книга первая. Доисторические и внеисторические религии. Курс лекций. — М.: Планета детей, 1997. — С.109; Токарев С. А. Ранние формы религии. — М.: Политиздат, 1990, — С.34.
 27. История правовых и политических учений: Учебник /Под ред. О. Э Лейста. — М. Юридическая литература. — 1997- С.111.
 28. Покровский И. А История римского права. СПб, , 1998, Харитонов С. О. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). — Х.:»Одіссей», 2000. — с.87, Харитонов Е. О. История частного (гражданского) права Европы. Книга 1. — Одесса А. О. БАХВА. — 1998. — с.168; Новицкий И. Б. Основы римского частного права-М., 1972. — С.57-60.
 29. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. — М.:»Статут», 2000, — С. 212.
 30. Зелинский Ф. Ф. Римская империя. — Санкт-Петербург: Алетея, 2000. — С.398.
 31. Солодовник С. Божественная корпорация // Большой бизнес, 2005, № 5. — С. 34.
 32. Попсуенко Л. О. Деякі питання визначення правового статусу християнської церкви за римським імператорським законодавством /Римське право і сучасність: тези доповідей міжнародної науково-методичної конференції (19-20травня 2006) м. Одеса / Одеська національна юридична академія; Хмельницький університет управління та права / Укл. Гончаренко В. О., Енант Р.Є. — Одеса: Фенікс, 2005. — С.75-76.
 33. Лебедев А. П. Эпоха гонения на христиан и утверждение христианства в греко-римском мире при Константине Великом. М., 1994. — С.8.
 34. Мусин А. Положение Церкви при Константине Великом // Кириллица, вып. 7 (17)2000 — С. 7.
 35. Религиозные традиции мира. В 2-х томах.Т.1 (пер. с англ.) М. Крон-пресс, 1996. — С. 368-369.
 36. Солодовник С. Божественная корпорация//Большой Бизнес. — 2005. — № 5. — С.33.
 37. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. — М.:»Статут», 2000, — С. 112.
 38. Римське приватне право (конспект лекцій. Практикум). — Х.:»Одіссей», 2000. — С. 88.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду особливостей формування цивільно-правового статусу релігійних організацій в римському праві. Зазначається, що у Стародавньому Римі релігійні організації вперше з'явилися як суб'єкти права, та набули статусу юридичної особи.

Ключові слова: релігійні організації, юридичні особи, римське право, цивільно-правовий статус.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена рассмотрению особенностей формирования гражданско-правового статуса религиозных организаций в римском праве. Отмечается, что в Древнем Риме религиозные организации впервые появились как субъекты права, и приобрели статус юридического лица.

Ключевые слова: религиозные организации, юридические лица, римское право, гражданско-правовой статус.

SUMMARY

The article deals with the peculiarities of formation of the civil and legal status of religious organizations in Roman law. It is noted that in ancient Rome, the religious organizations first appeared as agents of law, and acquired the status of legal entity.

Keywords: religious organizations, legal entities, Roman law, civil status.